

Erfsoortengids

Water,
Land & *sterk in*
Dijken *plattelandsnatuur*

Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer

Inhoud

Voorwoord	3
Wat hebben soorten nodig?	4
BIJEN, VLINDERS EN OVERIGE INSECTEN	6
BOERENZWALUW	10
EGEL	12
KIKKERS, PADDEN EN SALAMANDERS	14
RINGMUS	16
RINGSLANG	18
UILEN	20
VLEERMUIZEN	22
WILDE EEND	24
BUITEN HET ERF: IJSVOGEL, OEVERZWALUW EN TORENVALK	26
Zelf aan de slag?.....	30
Colofon	31

Voorwoord

Beste lezer,

Als Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Water, Land & Dijken zetten we ons in voor weidevogels, een aantrekkelijk landschap, schoon water en een gezonde bodem. Zo realiseren we waardevolle plattelandsnatuur in samenhang met agrarisch ondernemerschap.

Dit doen we samen met veel vrijwilligers, een groep betrokken burgers en ruim 500 boeren die lid zijn van onze vereniging. Zij beheren kruidenrijk grasland en plasdraspercelen voor de weidevogels, dragen bij aan agrarisch waterbeheer via bijvoorbeeld ecologisch slootschonen of kruidenrijke akkerranden langs sloten. Met alle inzet op het boerenland vergeten we haast dat er ook nog soorten zijn die je vooral op en rond het boerenerv vindt.

Via deze gids maak je kennis met een aantal van die erfsoorten. Je ontdekt hoe ze eruitzien en wanneer je ze kunt spotten, welke maatregelen helpen en wat je zelf kunt doen om het ze naar de zin te maken op jouw eigen erf. Geen boekje met wat moet, maar een uitnodigende gids met wat kan!

Frank de Wit

Voorzitter Water, Land & Dijken

Wat hebben soorten nodig?

Alle diersoorten, of ze nou heel zeldzaam zijn of algemeen voorkomen, hebben eigenlijk drie basiseisen waar hun leefomgeving aan moet voldoen. Wanneer we als Water, Land & Dijken keuzes maken voor beheer- of inrichtingsmaatregelen, kijken we ook naar deze basiseisen.

Heel eenvoudig gesteld moet een soort de beschikking hebben over drie V's:

- ✓ Voedsel: moet er genoeg zijn
- ✓ Veiligheid: een plek om zich te verschuilen
- ✓ Voortplantingslocatie: dichtbij en op het juiste moment in het jaar

En als bonus nog Verbinding: soorten moeten zich kunnen verplaatsen in het landschap.

Sommige soorten blijven het hele jaar in hetzelfde gebied. Dan moet dat leefgebied aan alle drie V's voldoen als we de soort willen behouden voor de toekomst. Dus als er dan genoeg schuilgelegenheid is, maar niet genoeg voedsel, dan is de moeite voor deze soort voor niks!

In deze gids lees je wat elke soort nodig heeft en wat je op jouw erf kunt doen om te helpen.

1. GENOEG VOEDSEL

Deze voorwaarde spreekt deels voor zich: iedereen moet eten. Voor diersoorten gelden daarbij twee uitdagingen: is er genoeg van het juiste voedsel aanwezig? En is dit voedsel op alle momenten in het jaar aanwezig?

Een goed voorbeeld zijn insecten. Niet alleen de hoeveelheid stuifmeel of nectar (hun voedsel) is belangrijk, maar vooral de spreiding door het jaar heen. In april, mei en juni bloeit van alles. Alleen hebben insecten in het vroege voorjaar en late najaar ook voedsel nodig. Dat vraagt om een goede keuze van bomen, struiken, planten en kruiden, zodat er altijd iets bloeit tijdens de hele periode waarin er insecten zijn. Daarmee zorg je er ook meteen voor dat er voldoende voedsel is voor vogels en zoogdieren die vooral insecten eten.

2. VEILIGE PLEK OM TE SCHUILEN

Wat we nog wel eens vergeten, is dat dieren ook een plek nodig hebben om te schuilen. Denk aan dekking, zodat ze zich kunnen verbergen voor predatoren zoals de vos of de hermelijn. Beschutting om warm te blijven bij slechte weersomstandigheden of simpelweg het voorkomen van verstoring.

Laten we eens kijken naar een soort als de egel. Stel dat je genoeg voedsel hebt geregeld: er zijn voldoende insecten en wormen op je erf. Het is dan ook belangrijk dat egels een goede schuilplek hebben. In het voorjaar, zomer en najaar hebben egels een veilige plek nodig, ook om hun jongen groot te brengen. En in de wintermaanden hebben ze een plek nodig voor hun winterslaap.

3. PLEK VOOR VOORTPLANTING

Als we soorten willen behouden, dan moeten ze zich kunnen voortplanten. Wat daarvoor nodig is, verschilt uiteraard per soort.

Geen romantisch diner of zwoel muziekje, maar voor amfibieën, zoals de groene kikker of de kleine watersalamander, is voor succesvolle voortplanting wel een geschikte poel nodig. Dat wil zeggen een poel waarin geen vis zit. Vissen eten amfibieënetjes en dat helpt natuurlijk niet. Ook wil je graag dat de poel volledig in de zon ligt. In het warmere water ontwikkelen de larven van amfibieën zich beter. Niet alleen het hebben van een poel is belangrijk, maar zeker ook het juiste beheer ervan, zodat de poel voldoet aan wat kikkers, padden en salamanders nodig hebben.

VERBINDINGEN IN HET LANDSCHAP

En tot slot. Via verbindingen in het landschap kunnen soorten zich verplaatsen. Als dieren en planten geen uitwisseling hebben met soortgenoten in andere gebieden, lopen zij het risico geïsoleerd te raken en op lange termijn als nog uit te sterven. Dat is niet voor alle soorten even belangrijk: vogels komen er vliegend zelf wel, maar voor allerlei zoogdieren en amfibieën is dat anders.

Boerenerven en andere leefgebieden kunnen we op allerlei manieren met elkaar verbinden: bloemrijke bermen en dijken, akkerranden en slootkanten, poelen en natuurvriendelijke oevers. En de mazzel: zulke verbindingen zijn niet alleen nuttig voor planten en dieren, maar maken het landschap ook afwisselender en aantrekkelijker voor ons mensen!

Je merkt het: ook met de beste bedoelingen is het nog knap lastig om het goed te doen voor een soort. Voor meer dan tien soorten hebben we in beeld gebracht wat jij voor ze kunt doen op jouw erf.

Bijen, vlinders en overige insecten

DAGPAUWOOG

Bijen, vlinders, libellen, hommels en lieveheersbeestjes: ze zien er totaal anders uit, maar het zijn allemaal insecten. Net als muggen, wespen en vliegen overigens. Die zien we vaak wat minder graag, maar zijn wel van levensbelang als voedsel voor allerlei andere erfsoorten uit deze gids.

Waar en wanneer kom je vlinders tegen?

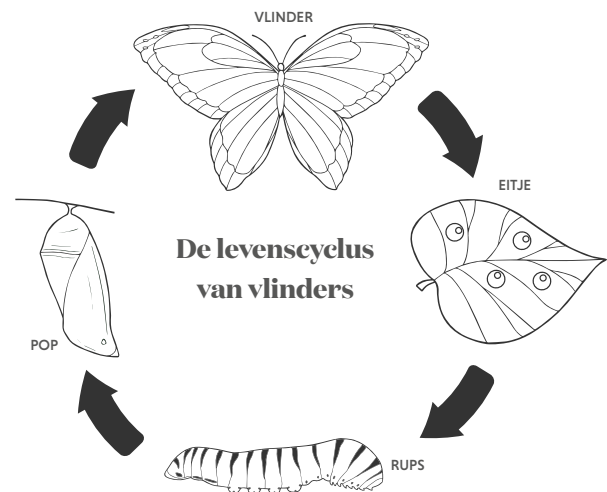
VOORJAAR EN ZOMER

Eind februari of maart, zodra de eerste warme dag zich aandient, tref je de eerste vlinders aan. Dat is in de meeste gevallen de citroenvlinder. Deze soort overwintert als vlinder en kan meteen in actie komen wanneer het een lekker warme dag is.

👁 In juni is even de vlinderdip: de meeste soorten zijn dan eitje, rups of pop. Vlinders zoeken gaat het best in juli en augustus als het niet te hard waait, de zon schijnt en het lekker warm is.

NAJAAR EN WINTER

Elke vlindersoort overwintert op zijn eigen manier. Sommigen vliegen, net als trekvogels, naar warmere oorden. Anderen overwinteren als vlinder in Nederland. Dan kruipen ze vaak in hoekjes van oude schuren, in stapels oud hout of gewoon in een boomholte.

De meeste vlinders overwinteren als eitje, rups of pop. Zij hebben er dus belang bij dat ook in het najaar en de winter hoekjes met langer gras zijn, bladeren op de grond liggen en waardplanten aanwezig zijn.

DE CITROENVLINDER

Waar en wanneer kom je bijen tegen?

VOORJAAR EN ZOMER

Na de overwintering vliegen eerst de mannetjes uit, een paar dagen of weken later volgen de vrouwtjes. Elke bijensoort is actief in de periode waarin hun drachtplanten bloeien. Na de paring bouwt het vrouwtje direct een nest, legt ze alle eitjes en voorziet ze deze van voedsel. Daarna is de energie van bijen op en sterven ze. Een volwassen bij leeft vaak maar enkele weken.

 Het gonzende en zoemende geluid dat je van insecten hoort in de zomer komt van het trillen van hun vleugels. Veel bijen maken hier gebruik van: door de trillingen laten de stuifmeelkorrels in de bloem los, zodat ze die makkelijk kunnen verzamelen. In het Engels heet dat buzz pollination, vrij vertaald: zoembestuiving.

NAJAAR EN WINTER

In de winter zijn bijen in rust. De meeste soorten overwinteren als larve in de grond, in holle stengels en gangetjes in hout.

TUINBLADSNIJDER: EEN WILDE BIJENSOORT

Honingbijen vind je vooral in bijenkasten van imkers, daar leven ze met z'n duizenden als volk bij elkaar. Wilde bijen leven alleen en worden daarom ook wel solitaire bijen genoemd. Er zijn meer dan 350 soorten wilde bijen in Nederland.

GRIJZE ZANDBIJ OP EEN BLOEIENDE WILG

ATALANTA OP HAAR WAARDPLANT BRANDNETEL

Drachtplant of waardplant?

Voor elke generatie wat!

Drachtplanten zijn planten die via nectar en stuifmeel voedsel bieden. Ze zijn vooral belangrijk voor volwassen insecten, zoals bijen en vlinders.

Waardplanten bieden voedsel en nestgelegenheid aan jonge insecten, zoals rupsen. Het kleine grut is namelijk een stuk kieskeuriger. Zo lusten ze soms maar één soort plant: hun waardplant. Elke vlindersoort heeft een eigen waardplant en zal hier eitjes op leggen. Heel slim, want als de rupsen dan uitkomen, is hun voedsel direct beschikbaar.

Wat kan jij doen voor insecten?

Ondanks dat alle insecten onderling enorm van elkaar verschillen, hebben ze wel baat bij vergelijkbare maatregelen. Die zijn vooral gericht op voldoende voedsel en een plek om te overwinteren.

1. DRACHT- EN WAARDPLANTEN

Een vrouwtjesvlinder zet haar eitjes af op de plant waar de rupsen van eten, de zogenaamde waardplant. Voor veel soorten dagvlinders is dit de brandnetel. Dus dat ene rommelige hoekje met brandnetels is perfect voor vlinders als kleine vos, atalanta, dagpauwoog, landkaartje, etc.

Wilgen zijn goede drachtplanten. Ze bloeien vroeg in het jaar en hun nectar en stuifmeel vormen soms de enige beschikbare voedselbron voor wilde bijen of hommelsorten die al in maart uit hun overwinteringsplekken komen. Knot wilgen in een rij daarom niet allemaal tegelijk, maar spreid dit over meerdere jaren: dan is er altijd voedsel in het voorjaar.

2. INZAAIEN RANDEN OF HOEKJES

Het inzaaien van randen en overhoekjes met bloemrijke mengsels maakt je erf niet alleen mooier, maar kan ook voedsel bieden aan allerlei insecten. Kies bij voorkeur voor inheemse wilde bloemenmengsels.

Veel kleurrijke en wat goedkopere mengsels bestaan uit bloemen die van nature niet in Nederland voorkomen. Nog altijd mooi en de honingbij is er ook tevreden mee, maar de wilde bij en veel vlinders helaas niet. Die zijn voor hun voedsel en voortplanting afhankelijk van inheemse soorten.

3. GEFASEERD MAAIEN

Gefaseerd maaien wil zeggen dat je niet alles in één keer maait, maar ook delen laat staan. Hiermee zorg je ervoor dat er altijd voedsel beschikbaar is. Ook in de winter is dit zinvol. Sommige insecten overwinteren namelijk in holle stengels.

Een specifieke manier van gefaseerd maaien is sinusbeheer, bedoeld om meer variatie te krijgen en zo meer dagvlinders te trekken. Daarbij laat je 20 tot 40% staan en werk je met slingerende maaipaden, zogenaamde sinuspaden. Een beetje alsof je maait met een flinke borrel op...

4. LAAT PLANTEN STAAN

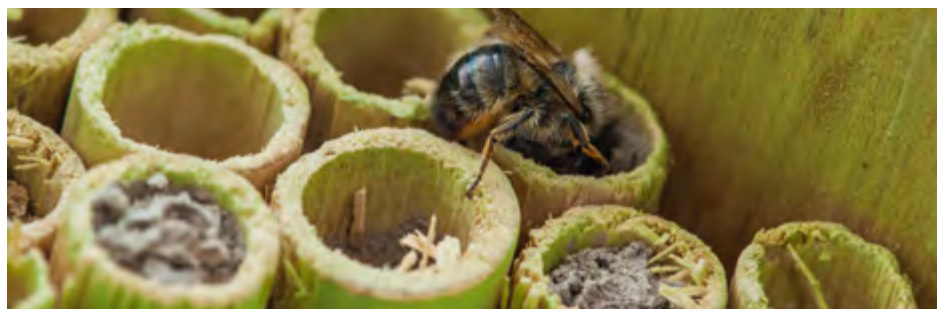
Overwinterende insecten (maar ook egels) hebben plantmateriaal nodig. Ga dus niet te rigoreus aan de slag met het winterklaar maken van de tuin. Verwijder alleen dat wat echt in de weg ligt en haal het dode plantmateriaal pas weg in het voorjaar wanneer de temperaturen weer stijgen. Prima voor de tuin, perfect voor insecten!

5. PLAATS EEN INSECTENHOTEL

Een insectenhotel geeft insecten nestgelegenheid. Ze zijn in alle tuincentra verkrijgbaar, maar niet alle hotels zijn even geschikt. Een paar tips:

- Zorg dat de diameter van de boorgangen en stengels varieert tussen de 2 en 9 millimeter.
- De diepte van de boorgang moet lang zijn, zodat insecten meerdere nestcellen achter elkaar kunnen leggen.
- De gangen moeten glad zijn van binnen.
- Kijk of de gaten of stengels aan één kant dicht zitten, anders maken bijen er geen gebruik van.
- Zorg dat er een waterdicht afdakje op zit.

P.S. Net als mensen willen insecten graag een paar lekkere restaurantjes in de buurt van hun hotel. Zorg dus voor geschikte drachtplanten in de directe omgeving.

INSECTENHOTEL

Ik wil meer weten!

- Nieuwsgierig welke vlinders in jouw tuin voorbij fladderen? Op [onze website](#) kun je een **herkenningskaart van de Vlinderstichting** downloaden met ruim 20 soorten vlinders.
- We stimuleren het **plaatsen van insecten- en bijenhôtels** op boerenerven. Weten hoe je er zelf een maakt? Op onze website vind je een [flyer](#) met zowel twee soorten bijenhôtels als een **zoekkaart van verschillende wilde bijen**.
- Natuurkennis OBN heeft een duidelijke poster gemaakt over sinusbeheer. Ook deze kan je via [onze website](#) downloaden.

Boerenzwaluw

Een vogelsoort die onlosmakelijk verbonden is met het boerenerf is de boerenzwaluw (*Hirundo rustica*). Deze zwaluw zit het liefst op een actieve boerderij waar het vee zorgt voor insecten en het in de stal net iets warmer is.

Waar en wanneer kom je zwaluwen tegen?

De boerenzwaluw is de meest herkenbare zwaluw.

Zijn lange diepgevorkte typische zwaluwstaart kan tot wel 7 centimeter lang zijn. De boerenzwaluw is blauwzwart aan de bovenkant en roomwit aan de onderkant. Zijn keel en voorhoofd zijn roestbruin.

BOERENZWALUW

HUISZWALUW

De huiszwaluw komt ook op het erf voor en lijkt best veel op de boerenzwaluw. Het grote verschil is dat deze een veel kortere staart heeft en geen roestbruine, maar juist een witte keel.

APRIL - SEPTEMBER

Vanaf eind maart keert de boerenzwaluw terug in Nederland. Het zijn trouwe beestjes, ze komen jaar na jaar terug naar hun oude broedplaats.

Boerenzwaluwen nestelen vaak op randen en richels in stallen met vee. Ze maken graag gebruik van oude nesten en metselen indien nodig een nieuw nest met specie van modder en materialen als gras, strootjes en zelfs paardenhaar. De binnenkant bekleedt het vrouwtje met veertjes.

🔊 De boerenzwaluw maakt een gezellig kwetterend geluid. Dat doen ze zelfs binnen in de stal.

In de periode van half mei tot half september produceren boerenzwaluwen meestal twee legfels, met elk drie tot zes eieren. In een jaar met veel insecten komt ook een derde legfel voor.

De jongen blijven zo'n drie weken in het nest. In die tijd vliegen de ouders af en aan met insecten. Per broedseizoen vangt een paartje boerenzwaluwen een miljoen insecten. Een miljoen! Fraaiere insectenbestrijders zijn er niet.

👁 Heb je de boerenzwaluw op je erf, dan is hij niet te missen. Met insecten op weg om de jongen te voeren of vrolijk kwetterend op een draad.

SEPTEMBER - MAART

In september en oktober verzamelen boerenzwaluwen zich, vlak voor de trek naar het zuiden. Boerenzwaluwen blijven de hele winter in Afrika.

👁 Honderden of zelfs duizenden zwaluwen bij elkaar, bijna niet voor te stellen! In het najaar kan je dit echt zien, dan verzamelen ze zich in de avond vaak in rietvelden. Hier slapen ze samen, voordat ze aan hun lange reis beginnen.

BOUWMATERIAAL VERZAMELEN VOOR HET NEST

Wat kan jij doen voor de boerenzwaluw?

Overwinteren doet de boerenzwaluw in Afrika. In de tijd dat hij bij ons in Nederland op bezoek is, kan je hem wel helpen met nestgelegenheid en voldoende insecten.

1. STEL DE STAL OPEN

Hou van april tot en met september de staldeur open of maak een opening waardoor ze naar binnen kunnen vliegen. Een open raam is al voldoende.

2. PLAATS STEUNLATJES OF SPIJKERS

De boerenzwaluw heeft een uitstekend randje of richeltje nodig waar hij zijn nest aan kan bevestigen. Sla eventueel een ruw latje of enkele spijkers tegen de muur in een donkere hoek.

Vind je zwaluwpoep op de vloer vervelend? Hang dan ongeveer 50 cm onder het nest een plankje, zodat alle uitwerpselen daarop terecht komen.

3. ZORG VOOR BOUWMATERIAAL

Boerenzwaluwen hebben modder nodig om hun nest te bouwen. Dat kan via een vlakke slootkant, een open mesthoop of een poel. Is dit er niet? Dan kan je een kuil (5 – 10 centimeter diep is al genoeg) met plastic bekleden en die vullen met modderige klei of leem. Zorg wel dat de klei het hele voorjaar vochtig blijft.

Je kunt ook kunstnesten ophangen. Dat zijn half open kommetjes die je in een donker deel van de schuur kan hangen. De zwaluwen maken het nest dan zelf verder af. Dat betekent wel dat ze nog steeds modder nodig hebben.

BLOEMENRAND LANGS DE STAL

4. ZAAI BLOEMENRANDEN OF OVERHOEKJES IN

Door op het erf of op het naastgelegen land randen in te zaaien met wilde bloemenmengsels, help je de boerenzwaluw (en andere ervvogels) aan meer insecten.

De huiszwaluw is kind aan huis

De huiszwaluw zit liever buiten de stal: hij nestelt graag onder overhangende daken. Ze vinden directe burens gezellig. Je kunt dus prima een aantal kunstnesten bij elkaar plaatsen.

Ik wil meer weten!

- Vogelbescherming Nederland heeft een uitgebreide **brochure over de boerenzwaluw** gemaakt: 'Acrobaat op het erf'. Die kun je onder andere via [onze website](#) downloaden.

Egel

De egel (*Erinaceus europaeus*) is vanwege zijn schattige uiterlijk een graag geziene gast. Hij leeft eigenlijk overal waar hij maar wat te eten vindt. Je komt ze dus ook in de tuin tegen, zelfs in nieuwbouwwijken.

Waar en wanneer kom je egels tegen?

De spitse, donkere snuit samen met de (ongeveer 8.000) bonte stekels op z'n kop, rug en zijkant: iedereen herkent de egel wel!

Misschien zie je de egel niet direct in je tuin, maar verraden ze hun aanwezigheid door hun uitwerpselen. Egelpoep is zwart, tot 1 centimeter dik en 4 centimeter lang en je ziet vaak grove resten van insecten.

Een bijzonder kenmerk van de egel is dat hij bij gevaar niet vlucht, maar zich oprolt. Daardoor vallen er veel slachtoffers in het verkeer.

APRIL - OKTOBER

Als egels in april of mei wakker worden uit hun winterslaap gaan ze direct op zoek naar eten om aan te sterken. Vervolgens start in mei de paartijd. Dan vertonen egels bijzonder gedrag dat de 'egel-carroussel' wordt genoemd: het mannetje loopt soms uren en uren rondom het vrouwtje om haar te verleiden voor de paring. En nou maar hopen dat hij niet van een koude kermis thuiskomt...

 Je hoort een egel waarschijnlijk eerder dan dat je hem ziet. Egels zijn met hun geritsel, gesmak, gesnuif en geknor behoorlijk luidruchtig. Pikant detail: dat zijn ze óók tijdens de voortplanting...

Een vrouwtje krijgt in de nazomer gemiddeld zo'n vijf jongen. Die zijn de eerste twee weken na de geboorte nog kaal, doof en blind. Toch kunnen ze na ongeveer drie weken 's nachts al met hun moeder mee op pad.

 Als je een keer een egel wil zien, gaat dat 's avonds of 's nachts het best. Luister goed om te horen waar de egel zit en ga er dan zachtjes en voorzichtig op af.

De jongen blijven het eerste jaar bij elkaar om te overwinteren in het nest waarin ze zijn geboren. De moeder maakt voor zichzelf dan een nieuw winternest.

 Heb je overdag een egel gezien? Dat is geen goed teken... Vaak betekent dit dat de egel een voedselgebrek heeft en uit nood ook overdag op zoek gaat naar eten.

OKTOBER - MAART

In de winter is het lastig om voldoende voedsel te vinden. Daarom houden egels een winterslaap. Lekker pitten tot er in het voorjaar weer meer insecten te vinden zijn.

Egels eten vooral kevers, rupsen en wormen, maar ook slakken, spinnen, duizendpoten. Tijdens hun winterslaap verliezen egels tot wel 30% van hun gewicht. In de herfst eten ze daarom ongeveer alles wat ze kunnen vinden, en horen ook vruchten en paddenstoelen bij hun menu. Pas als ze voldoende op gewicht zijn, gaan de egels in winterslaap.

 Egels worden tijdens hun winterslaap geregeld wakker. Meestal blijven ze dan lekker in hun nest liggen, maar soms zie je ze toch buiten rondscharrelen. Even een beetje extra eten.

EGEL IN HET VROEGE VOORJAAR

Wat kan jij doen voor de egel?

Je helpt egels het meest door te zorgen voor voedsel en een geschikte nestplek.

1. LAAT BLADEREN LIGGEN

Egels hebben jaarrond een nestplek nodig. Dit doen ze graag in compost- of bladerhopen, takkenrillen, onder hagen of houtstapels, etc. Maak daarom je tuin niet te netjes. Wil je toch ergens blad harken, maak er dan een stapel van en laat die liggen tot in het voorjaar.

Dit geldt ook voor composthopen. Laat die met rust in de periode tussen november en april, zodat je niet onbedoeld egels in winterslaap verstoort.

2. PLAATS EEN EGELHUIS

Met een egelhuis bied je egels een droge slaapplek. De keuze voor een goed egelhuis valt echter niet mee. Het is het belangrijkste dat het egelhuis zo is ontworpen dat het van binnen niet vochtig is. Dat betekent voldoende groot, bouwmaterialen die vocht afvoeren in plaats van vasthouden en genoeg ventilatie.

3. GEBRUIK GEEN GIF OP HET ERF

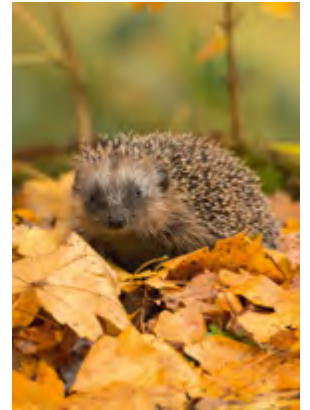
Egels eten veel slakken, rupsen, wormen en insecten. Hartstikke nuttig in de tuin. Dat betekent ook dat bij gebruik van slakkenkorrels of andere bestrijdingsmiddelen de kans erg groot is dat ook de egel gif binnenkrijgt.

Ook goed om te weten: een egel met schuim om de bek en vacht is niet ziek. Je kunt ze dan gewoon met rust laten.

4. TAFELTJE DEKJE VOOR EGELS

Het kan geen kwaad om egels bij te voeren, dat mag het hele jaar door, ook tijdens de winterslaap. Je kan ze droge kattenbrokjes voeren in een bakje op minimaal drie meter afstand van het nest. Doel is het voorkomen dat het voedsel andere dieren naar het nest lokt. Als er veel ratten in de directe omgeving zijn, is bijvoeren niet aan te raden.

Bij warm weer is het goed om bakjes met water te plaatsen. Geef ze geen melk: egels kunnen daar niet goed tegen. Kies voor lage waterbakjes, zodat de jonge egels er niet in kunnen verdrinken.

BLADERHOPEN ZIJN EEN NATUURLIJKE NESTPLEK VOOR EGELS

EEN 'SMAKELIJK' MAALTJE

ZELFGEMAAKT EGELHUIS IN DE ACHTERTUIN

Een paar tips voor het plaatsen:

- Zet het huisje op stenen (bijvoorbeeld een paar stoeptegels), daarmee blijft het egelhuis droger.
- Kies een donkere, droge en beschutte plek in de struiken.
- Zorg dat de ingang van het egelhuis uit de wind staat.
- Leg op de bodem een dikke laag kranten, deze isoleren perfect.
- Vul het huisje voor 3/4 met droge herfstbladeren of een mengsel van hooi en stro.

Kikkers, padden en salamanders

GROENE KIKKER

Kikker of pad?

Het verschil tussen een kikker en een pad is het makkelijkst te zien aan hun huid. Die van de kikker is glad en vochtig, padden hebben een dikkere, bobbelige meestal droge huid.

GEWONE PAD

Salamander of hagedis?

Salamanders en hagedissen lijken wat hun vorm betreft behoorlijk op elkaar.

Salamanders zijn amfibieën en hebben een gladde huid. Ze leven op het land en in het water. Hagedissen zijn reptielen en leven alleen op het land. Ze hebben een harde huid met schubben.

Schiet het diertje snel weg?

Dan was het een hagedis. Gaat ie er langzaam stap voor stap vandoor, dan is het een salamander.

Waar en wanneer kom je amfibieën tegen?

VOORJAAR

Vanaf eind januari tot maart, wanneer het 's avonds warm genoeg is, komen padden, kikkers en salamanders uit hun winterrust. Ze gaan dan op weg naar poelen, vijvers en sloten. Dit is de zogenaamde paddentrek.

Amfibieën hebben water nodig om zich voort te planten. Vanaf maart kan je amfibieëneitjes in poelen of sloten vinden. De eitjes zien er voor elke soort anders uit.

👁️ *Kikkerdril kennen we vaak wel: een geleachtige klont met honderden zwarte eitjes erin. Padden leggen eisnoeren: een lange doorzichtige sliert met daarin de zwarte eitjes. Salamanders zetten elk eitje afzonderlijk af op een blaadje van waterplanten.*

👁️ *Salamanders zijn vooral actief in de schemering en 's nachts. Als je dan met een zaklamp in de poel schijnt, kan je ze vaak goed zien.*

ZOMER

Buiten de voortplantingstijd leven de meeste amfibieën op het land in de omgeving van de poel. Ze eten daar insecten, regenwormen en slakken.

🔊 *Groene kikkers zijn zoonanbidders en zitten graag op de oever van poelen, vijvers en sloten. Als je overdag langs loopt dan herken je ze aan hun plonzen in het water.*

NAJAAR EN WINTER

Vanaf oktober gaan de meeste kikkers, padden en salamanders op zoek naar een plek om te overwinteren. Voorbeelden van geschikte plekken zijn stapeltjes stenen of dakpannen, dikke stukken hout op de grond of verlaten muizenholletjes.

Groene kikkers zijn hierop trouwens een uitzondering. Zij overwinteren meestal in de modder op de bodem van hun poel.

KLEINE WATERSALAMANDER

Groene kikker: wie van de drie?

De groene kikker is niet één soort, maar drie! De meerkikker is de grote groene kikker, de poelkikker is de kleine groene kikker. En als deze twee paren vormen ze de derde soort: de bastaardkikker (de middelste groene kikker). Samen worden ze het 'groene kikker complex' genoemd.

EEN POELKIKKER OP DE OEVER

Wat kan jij doen voor amfibieën?

Voor amfibieën is het belangrijk dat hun leefomgeving jaarrond geschikt is. Dat betekent dat er een goede poel voor de voortplanting moet zijn, voldoende voedsel, schuilgelegenheid en een plek om te overwinteren. En dat alles binnen 100 meter van elkaar af!

1. LEG EEN POEL AAN

Poelen zijn van levensbelang voor amfibieën. Kies als locatie een plek met veel zon, het liefst nabij opgaande begroeiing.

2. ZET GEEN VISSSEN UIT IN DE POEL

Vissen eten de eitjes en larven van amfibieën. Het is daarom niet erg als een poel in een droge zomer een keer droogvalt.

3. LAND IN ZICHT?!

Behalve de groene kikker bevinden de meeste amfibieën zich na de voortplantingsperiode vooral op het land. Je kunt ze helpen door ze een geschikte plek te bieden om te schuilen en te overwinteren en waar ook voldoende insecten te vinden zijn.

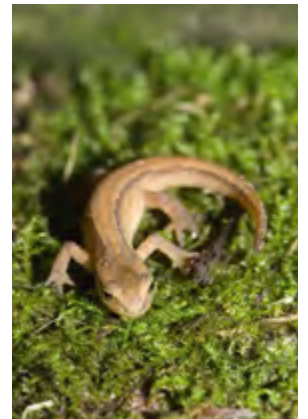
4. VOORKOM VEEL SCHADUW

Verwijder regelmatig de struiken die rondom de poel opkomen, zodat de poel volledig in de zon blijft liggen. In het warmere water ontwikkelen de larven van amfibieën zich beter. Dit is ook waarom een schuin talud aan de noordzijde van een poel belangrijk is: hier is het ondieper en warmt het water sneller op.

5. ONDERHOUD? NIET ALLES TEGELIJK

Onderhoud kan je het best in de periode tussen half augustus en half oktober doen. Dan zijn er nauwelijks amfibieën in het water en verstoor je ze het minst.

Idealiter doe je niet de hele poel in één keer, maar doe je het ene jaar de oostzijde, en twee jaar later de westzijde. Amfibieën kunnen dan altijd vluchten naar andere kant van de poel en zo blijft ook altijd een deel van de belangrijke noordoever intact.

SALAMANDER OP HET LAND

EEN POEL BIJ EEN VAN ONZE LEDEN

EISNOER VAN EEN GEWONE PAD

Ik wil meer weten!

- Zie je een amfibie, en wil je weten welke soort het is? Kijk dan eens op de **zoekkaart amfibieën** van RAVON. Deze kun je op [onze website](#) downloaden.

Ringmus

Mussen kunnen het prima vinden met ons mensen. Ze bouwen hun nesten graag onder daken en zijn het hele jaar door in Nederland te vinden. Huismussen (*Passer domesticus*) komen overal wel voor, ook in de stad. Ringmussen (*Passer montanus*) zijn liever op het boerenland te vinden.

Waar en wanneer kom je de ringmus tegen?

Huismus of ringmus:
zoek de verschillen!

Het mannetje huismus lijkt erg op de ringmus, toch zijn er twee duidelijke verschillen op hun kopje te vinden.

KLEUR VAN DE KRUIN
Deze is grijs bij de mannetjes huismus en roodbruin bij de ringmus.

KLEUR VAN DE WANG
Mannetjes huismussen hebben een witte tot lichtgrijze wang. Ringmussen ook, maar dan met een zwarte vlek erop.

Mannetje en vrouwtje ringmus zien er hetzelfde uit.

APRIL - AUGUSTUS

De ringmus broedt van eind april tot in juli, soms in kolonies. Ze broeden in boomholtes, onder dakpannen in nestkasten of in schuren. De ringmus zit graag op het boerenerf: een omgeving met struiken, gemorst graan, schuren en vee in de nabijheid (insecten!).

👁️ *Op het erf kan je ringmussen zien op plekken waar graan of voer te vinden is. Je maakt dus de beste kans bij de voerbakken van kippen en vee.*

Paartjes ringmussen blijven hun hele leven samen. Jaarlijks hebben ze twee, soms wel drie, legsels van gemiddeld vijf eieren. Na twee weken broeden door het vrouwtje komen de jongen uit.

Jonge ringmusjes eten vooral insecten. Zodra ze ouder zijn, gaan ze net als hun ouders over op het eten van zaden.

🔊 *Mussen tijlpen de hele dag door. Een gezellig geluid!*

SEPTEMBER - MAART

In het najaar verzamelen ringmussen zich in groepjes op zoek naar zaden. Ook in de winter blijven de meeste ringmussen in Nederland. Ze krijgen dan wel bezoek van ringmussen uit Noord- en Oost-Europa.

👁️ *Als je erfvogels in de winter bijvoert, dan is de voedertafel natuurlijk een ideale plek om ringmussen te bekijken.*

RINGMUS DIE TARWE EET

HUISMUS ♂

HUISMUS ♀

GEZELLIG SAMEN OP HET ERF

Wat kan jij doen voor de ringmus?

Ringmussen hebben vooral behoefte aan meer geschikt voedsel en goede nestgelegenheid. Als we ze hierbij helpen, dan profiteert de huismus vanzelf mee.

1. HANG NESTKASTEN OP

Een hele eenvoudige maatregel is het ophangen van nestkasten. Hang er gerust een paar onder of naast elkaar; mussen zijn echte gezelschapsdieren.

Kies liever niet voor de bekende 'mussenflats', deze hebben vaak een veel te klein bodemoppervlak. Om na het uitkomen van de eieren de hele familie te kunnen huisvesten, is een oppervlak van 40 x 20 centimeter ideaal. En 15 centimeter hoogte is dan al genoeg.

2. PLANT EEN HEG AAN

Als je al een heg hebt in je tuin, perfect. Als dat niet zo is, dan kan je een dichte heg planten van inheemse struiken, zoals meidoorn, sleedoorn, veldesdoorn of liguster. Een heg biedt beschutting aan mussen. De bessen bieden voedsel aan andere ervogels.

3. NIET TE NETJES

Mussen houden van 'rommelige' erven. Dus maai niet al het gras zo strak als een gazon, maar laat ook wat ruigere stukken staan, ook gedurende de winter.

4. ZAAI KRUIDENRIJKE RANDEN IN

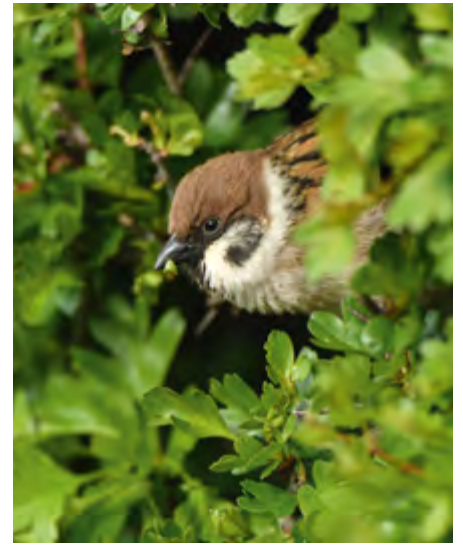
Mussen leven vooral van graan, zaden van bloemen en insecten. Nu er in Nederland meer mais dan graan is, zorgt dat voor een beperkt voedselaanbod. Je kan mussen helpen door overhoekjes, de grond langs de kuilvoerhoop of randen vlakbij nestplekken in te zaaien met een kruidenrijk graanmengsel.

5. VOER BIJ IN DE WINTER

In de winter kan je de ringmus een handje helpen door zaden en zonnepitten aan te bieden. Daar profiteren ook allerlei andere ervogels van.

NESTENKASTEN OPHANGEN IS EEN EENVOUDIGE MAATREGEL

RINGMUS IN MEIDOORNHAAG

RINGMUSSEN IN DE WINTERPERIODE

Ringslang

De ringslang (*Natrix helvetica*) is echt een cultuurvolger. Dat wil zeggen dat ze graag gebruikmaken van de mogelijkheden die de mens ze biedt. Ringslangen zijn in en om het water te vinden: daar komen de amfibieën voor die voor hen als voedsel dienen. Ze kunnen dan ook goed zwemmen.

Waar en wanneer kom je de ringslang tegen?

Hoe de ringslang aan zijn naam komt, ligt voor de hand: hij heeft twee halvemaan-vormige gele vlekken achter zijn kop, die lijken op een gele ring. Hiermee is de ringslang eenvoudig te onderscheiden van de adder en de gladde slang; de twee andere slangen die in Nederland voorkomen.

Achter de gele 'ring' zit een zwarte vlek en verspreid over de grijsgroene rug zijn ook donkere vlekjes te zien.

De ringslang is de grootste van de drie slangen en de vrouwtjes kunnen tot wel 1.20 meter lang worden.

MAART - OKTOBER

In maart, wanneer het overdag warmer is, komen ringslangen uit hun winterverblijf.

Niet lang daarna start de paring. Het vrouwtje zont daarna zo veel mogelijk om de eieren, die ze in zich draagt, zo goed mogelijk te ontwikkelen.

 Ringslangen zonnen vaak in de buurt van water. Ze zijn erg alert en snel, dus loop voorzichtig en kijk een stukje voor je uit als je ze wil zien. Geen zorgen: de ringslang is niet giftig en bijt ook niet!

In juni of juli gaat het vrouwtje op zoek naar een geschikte plek om haar eieren te leggen, gemiddeld maar liefst 20 tot 30 eieren. Dat doet ze in rottend materiaal: composthopen, bladhopen en mesthopen. Erg slim, want bij rotting ontstaat warmte die nodig is voor de ontwikkeling van de eieren. Een soort gratis elektrische deken dus.

 Begin juli maak je de meeste kans om ringslangen te zien. Dat zijn vooral de vrouwtjes op zoek naar een goede broeihoop.

Meerdere vrouwtjes gebruiken vaak dezelfde goede plek, waardoor je in één broeihoop soms honderden eieren kunt vinden! In september komen de meeste ringslangetjes uit. Dan zijn ze nog maar 15 -20 centimeter lang.

Ringslangen eten vooral amfibieën, maar ook visjes, muizen en hagedissen. De jonkies houden het eerst nog bij slakken, wormen en insecten. Om te groeien moeten slangen vervellen. Dit doen de jonge ringslangetjes na een week al voor het eerst.

OKTOBER - MAART

Vanaf ongeveer half oktober verschuilt de ringslang zich op zijn overwinteringsplaats. Dit kunnen holen onder de grond zijn, in steenen houtstapels of in een broeihoop.

ZONNENDE RINGSLANG

PAD WEERT EEN JAGENDE RINGSLANG AF

Wat kan jij doen voor de ringslang?

Een geschikte leefomgeving voor de ringslang betekent dat ze ergens genoeg eten moeten kunnen vinden, er een geschikte broedplek is en ook overwinteren mogelijk is.

1. MAAK EEN BROEIHOOP

Ringslangen maken graag gebruik van broeihopen. Het aanleggen van broeihopen van (paarden)mest of compost is een hele eenvoudige én succesvolle manier om ringslangen te helpen.

Een paar praktische tips:

- Maak de broeihoop in maart of april, dan is hij klaar voordat de vrouwtjes ringslangen op zoek gaan naar een broedplek.
- Kies een zonnige plek, vlakbij begroeiing en op korte afstand van water.
- Verzamel de juiste materialen. Het liefst: 1/3 deel stalmest (paardenmest), 1/3 deel plantaardig materiaal voor de broei (blad, maaiafval, riet, houtsnippers, etc.) en 1/3 deel takken.
- En dan bouwen: plaats eerst wat grove takken op de ondergrond, stort daarop enkele kruiwagens met (paarden)mest en bedek deze met takken. Vervolgens maak je om en om een laag mest vermengd met plantaardig materiaal en een laag takken. Druk het geheel niet aan, maar zorg dat het een losse hoop blijft zodat de dieren erin kunnen kruipen. De broeihoop is na het bouwen bij voorkeur 2 x 3 meter groot en zo'n 1.5 meter hoog.
- Om de broei te starten of in droge periodes op gang te houden, kan je een paar emmers water op de broeihoop gieten.

Een broeihoop slinkt door het jaar snel. Daarom is het belangrijk de broeihoop jaarlijks eind maart of april opnieuw te bouwen, dat kan direct ernaast. Je kan de takken uit de oude hoop en het oude materiaal gewoon hergebruiken. Je hoeft dan alleen nieuw plantaardig materiaal en paardenmest aan te voeren.

2. LEG EEN POEL AAN

Water is van levensbelang voor ringslangen, hier vinden ze padden en kikkers: het belangrijkste deel van hun menu. De combinatie van een poel en een broeihoop in de omgeving is dan ook perfect voor de ringslang. Kies voor je poel een plek met veel zon.

SAMEN EEN BROEIHOOP MAKEN

DE RINGSLANG IS EEN GOEDE ZWEMMER

Ik wil meer weten!

- Zie je een reptiel en wil je weten welke soort het is? Kijk dan eens op de **zoekkaart reptielen** van RAVON. Deze kun je op [onze website](#) downloaden.

Uilen

STEENUIL

De steenuil is de kleinste uil van ons land. Zo'n 22 centimeter groot en daarmee nauwelijks groter dan een merel. De veren zijn bruin-wit gespikkeld en opvallend is het ronde kopje met felgele ogen en witte wenkbrauwstrepen

KERKUIL

De kerkuil is met zijn hartvormige witte gezicht en zwarte ogen één van de meest opvallende uilensoorten. Ze zijn 29 – 44 centimeter groot en hebben een geelbruine en gespikkelde onderzijde.

In Nederland komen maar liefst zes soorten uilen voor. Daarvan zijn er twee die vaak op boerenerven te vinden zijn: de steenuil (*Athene noctua*) en de kerkuil (*Tyto alba*). Ze hebben geen bezwaar tegen elkaars gezelschap. Op een geschikt erf kunnen ze allebei broeden.

Waar en wanneer kom je uilen tegen?

FEBRUARI - JUNI

In de loop van februari begint de voortplantingsperiode. Zowel de kerkuil als de steenuil broedt graag in speciale nestkasten, al ziet de ideale nestkast er per soort heel anders uit.

🔊 De territoriumroep van een mannetje steenuil klinkt als een hoge "ghoooek". Je kunt dit geluid 's avonds afspelen op je telefoon, bij een reactie terug weet je dat er een mannetje steenuil op je erf zit!

🔊 Het geluid van de kerkuil klinkt in deze periode als een soort ijselijke schreeuw of krijs. Samen met het mysterieuze witte uiterlijk van deze uil best spookachtig...

De steenuil legt in de tweede helft van maart of april drie tot vijf eieren. Bij kerkuilen is dit gemiddeld vier tot zeven eieren in april of mei, maar de muizenstand heeft hierop enorme invloed. Daar waar de steenuil zo ongeveer alles eet wat ie maar kan vinden, eet een kerkuil bijna alleen maar muizen. In muizenrijke jaren leggen kerkuilen tot soms wel twaalf eieren, met een tweede of zelfs derde legsel later in het jaar. Als er te weinig voedsel is, beginnen kerkuilen niet eens aan een nest.

JUNI - AUGUSTUS

Als de jonge steenuilen er zijn, moeten de ouders aan het werk om prooien naar het nest te brengen. In een kleine vijf weken transformeren de witte donsbolletjes tot steenuiltjes die klaar zijn om eind juni het nest te verlaten.

👁 In deze periode zie je de ouders af en aan vliegen naar het nest, ook bij daglicht. Je kan de steenuil overdag ook zien zitten, vaak op dezelfde plek, lekker genietend van de zon.

Kerkuilen nemen wat meer tijd. Na ongeveer acht weken start een jonge kerkuil met de eerste vlieg oefeningen.

👁 In de periode dat de kerkuil jongen heeft, gaat hij al vroeg in de schemering op jacht. Dat is de beste kans om deze uil te zien, de kerkuil vliegt namelijk meestal 's nachts.

Na het uitvliegen helpen beide uilenouders hun jongen nog een tijdje, totdat ze definitief het ouderlijk territorium verlaten.

KERKUIL MET PROOI

Wat kan jij doen voor uilen?

Steen- en kerkuilen zijn honkvast. Als ze eenmaal een geschikte plek hebben gevonden, dan blijven volwassen uilen hier hun leven lang en ook het hele jaar door. Dat maakt het extra belangrijk dat hun leefgebied aan de basiseisen blijft voldoen: een plek om te nestelen, voldoende voedsel en bescherming.

1. PLAATS EEN NESTKAST

Zorg voor broedgelegenheid. Dat kunnen voor de steenuil holtes zijn in hoogstamfruitbomen of knotbomen, maar beide uilen maken ook gebruik van schuurtjes op het erf, zolang deze maar een invliegopening hebben. Door een speciale nestkast voor de steenuil of de kerkuil te plaatsen, weet je zeker dat je een goede broedplek biedt.

JONGE STEENUILTJES IN NESTKAST

2. UILVRIENDELIJKE DRINKBAK

Het gebeurt regelmatig dat steenuilen verdrinken in de reguliere drinkbakken voor vee. Dit is eenvoudig op te lossen door een soort 'klimwand' in de reguliere drinkbak te plaatsen.

3. VARIATIE IN HET GRAS

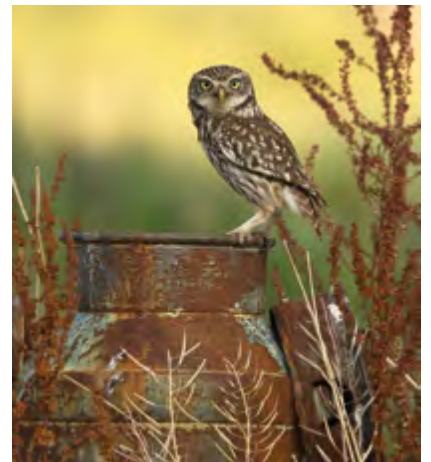
Voor uilen is het belangrijk dat er altijd een stuk kort gemaaid of begraasd gras in de buurt is. Ze vangen daar graag wormen en larven en een muis valt er ook eerder op. Niet alleen een strak gazon, maar het liefst een gevarieerde kruidenrijke vegetatie: kort gemaaide stukken en delen waar het gras wat langer is.

4. LEG EEN MUIZENHAARD AAN

Bestrijd muizen niet, maar leg een muizenhaard aan. Deze is eenvoudig te maken door wat snoeihout losjes op elkaar te stapelen, hiertussen stro, hooi of maaisel te leggen en hier geregeld wat granen in te strooien. Vooral in strenge winters zorgt dit voor voldoende muizen op het menu.

5. KRUIDENRIJKE AKKERRANDEN OF OVERHOEKJES

Het inzaaien van akkerranden met een mengsel van granen en kruiden of overhoekjes bij het maaien links laten liggen. Beiden zijn geschikte maatregelen doordat het muizen aantrekt. Door (een deel) ook in de winter te laten staan, help je uilen ook in een periode van schaarste aan voedsel.

STEENUIL OP DE UITKIJK

Ik wil meer weten!

- Steenuilenoverleg Nederland (STONE) maakte een **brochure over de steenuil**, met praktische tips wat je zelf kan doen op het eigen erf. Deze kun je via [onze website](#) downloaden.
- Je kunt hier ook een folder vinden over **steenuilvriendelijke drinkbakken** die STONE ontwikkelde.

Vleermuizen

GEWONE DWERGVLEERMUIS

Veel mensen vinden vleermuizen griezelig, terwijl het eigenlijk hele bijzondere beestjes zijn. Zo zijn het bijvoorbeeld de enige zoogdieren op aarde die kunnen vliegen. Er zijn ruim 900 verschillende soorten bekend, waarvan er achttien in Nederland voorkomen. De soorten die je met name op je erf kunt aantreffen zijn onder andere de gewone dwergvleermuis en de gewone grootoorvleermuis.

Waar en wanneer kom je vleermuizen tegen?

De wetenschappelijke naam voor vleermuizen is *chiroptera*, dat betekent: handvleugelig. Dit is omdat hun voorpoten als vleugels zijn gevormd.

Vleermuizen hebben scherpe tandjes, dat is kenmerkend voor insecteneters.

Veel soorten vleermuizen maken gebruik van gebouwen. Ze verblijven graag in spouwmuuren, onder dakpannen, achter vensterluiken of op zolders.

VOORJAAR EN ZOMER

In maart of april komen de vleermuizen uit hun winterslaap om daarna te vertrekken naar hun zomerverblijfplaats.

De vrouwtjes komen samen in zogenaamde kraamkolonies, waar vanaf juni de eerste jongen worden geboren. Een vleermuis krijgt meestal maar één jong per jaar en die groeit heel snel. Binnen een maand zijn ze nog maar amper van hun ouders te onderscheiden.

De mannetjes wonen 's zomers soms alleen, soms in groepen, maar altijd op een andere plek dan de vrouwtjes.

👁️ *Vleermuizen gaan vanaf de schemering op zoek naar eten. Dan kan je ze vaak wel op het erf zien vliegen, op zoek naar insecten.*

NAJAAR

Vleermuizen paren in de herfst of de winter. Na de paring bewaren de vrouwtjes het zaad in zich tot het voorjaar. Pas dan bevrucht ze zichzelf. Dat klinkt nogal...euh...bijzonder, maar is eigenlijk best handig: dit voorkomt dat ze tijdens de winter zwanger zijn of een pasgeboren jong hebben.

In deze periode proberen vleermuizen nog even flink te eten om daarmee hun vetreserve aan te vullen. Vervolgens zoeken ze hun winterverblijfplaatsen op.

🔊 *Vleermuizen maken gebruik van sonar om hun prooi te lokaliseren. Die sonar kunnen we horen via een batdetector: een apparaatje dat het geluid van een vleermuis omzet naar voor ons hoorbare geluiden. Elke vleermuissoort maakt zijn eigen geluid.*

WINTER

Wanneer het buiten kouder wordt, gaan vleermuizen in winterslaap. Er zijn dan bijna geen insecten, dus een slimme manier om deze periode goed door te komen.

Wanneer ze een plek hebben gevonden, gaan ze ondersteboven aan hun pootjes hangen, met hun kop omlaag. Zo blijven ze hangen tot ze in maart weer wakker worden.

EEN VLIEGENDE GEWONE GROOTOORVLEERMUIS

Wat kan jij doen voor vleermuizen?

Je erf vleermuisvriendelijk maken is best makkelijk: insectenvriendelijk inrichten, zo donker mogelijk houden en zorgen dat ze een verblijfplaats hebben.

1. HANG EEN VLEERMUIZENKAST OP

Je kunt de kast ophangen aan bomen, palen of gevels. Een paar praktische tips voor het plaatsen:

- Kies een rustige plek in de luwte.
- Zorg voor een vrije aanvliegroute, dus geen takken voor de opening of direct onder de kast.
- Plaats de kast met de voorzijde naar het zonlicht.
- Hang de kast op minimaal 4 meter hoogte.

Je kunt trouwens prima meerdere kasten plaatsen. Hoe meer verblijfplaatsen, hoe beter!

2. ZORG VOOR INSECTEN

Vleermuizen eten alleen insecten, honderden per dag. Dus jouw bijdrage aan meer [bijen, vlinders en overige insecten](#) op je erf is ook ten gunste van de vleermuis.

3. ZORG GOED VOOR JE LANDSCHAP

Vleermuizen verplaatsen zich continu gedurende het jaar. Tussen hun verschillende verblijfplaatsen en 's avonds naar plekken waar voedsel te vinden is. Ze maken tijdens al die vliegroutes gebruik van landschapsstructuren: knotbomenrijen, wegbepanting, etc. Daarnaast zijn er vleermuissoorten die holten in oude bomen gebruiken als kraamkolonie.

4. MAG HET LICHT UIT?

Als nachtdieren zijn vleermuizen erg gevoelig voor verlichting. Sommige soorten komen juist op het licht af, omdat daar veel insecten te vinden zijn, maar de meeste vleermuizen mijden licht. Beperk daarom verlichting 's nachts en als dat niet kan: zorg dat dit niet gericht is op de verblijfplaats van vleermuizen.

VLEERMUIZENKAST

OVERWINTERENDE VLEERMUIZEN

Ik wil meer weten!

- De Zoogdiervereniging heeft een **zoekkaart van de meest voorkomende vleermuizen** in Nederland gemaakt. Deze kun je op [onze website](#) downloaden.

Wilde eend

De wilde eend (*Anas platyrhynchos*) komt in heel Nederland voor, maar vooral in de lagere delen van ons land. Het is een algemene soort die je zowel op het platteland als in dorpen en steden tegenkomt.

Waar en wanneer kom je de wilde eend tegen?

Naast Donald Duck is de wilde eend waarschijnlijk de meest bekende eend van Nederland.

Het vrouwtje heeft een onopvallend bruin verenkleed. Het mannetje, de woerd, heeft een duidelijke groene kop met een oranje snavel en een witte band om zijn nek.

Zowel het mannetje als vrouwtje hebben een paarsblauw vlak met een witte rand op hun vleugel. Na het broedseizoen wisselen eenden van veren, ze zijn dan in de rui. De mannetjes verliezen hun opvallende verenkleed en zijn tijdelijk helemaal bruin.

Ze lijken dan sterk op vrouwtjeseenden.

Veel wilde eenden (in het Latijn: *Anas platyrhynchos*) kruisen zich met tamme eenden. Dan ontstaan allerlei kleurvarianties. De kruising noemen we 'soepeenden', met de grappige Latijnse bijnaam *Anas unox*.

FEBRUARI - SEPTEMBER

In de koude voorjaarsmaanden worden de eerste eendenpaartjes gevormd. Het versieren van een vrouwtje gaat er vrij heftig aan toe. Mannetjes proberen elkaar regelmatig te verdrinken om elkaar uit te schakelen. Een ware *crime passionel* in de natuur!

🔊 Hoor je typisch eendengekwaak? Dat is het vrouwtje. Mannetjes maken een veel zachter geluid.

Eendenpaartjes hanteren een traditionele taakverdeling: het mannetje bepaalt waar het nest komt en het vrouwtje regelt de inrichting van het nest. In de periode tussen maart en juni legt het vrouwtje haar eieren, één per dag en in totaal zeven tot elf eieren. Het vrouwtje broedt de eieren alleen uit, zij heeft dan ook goede schutkleuren.

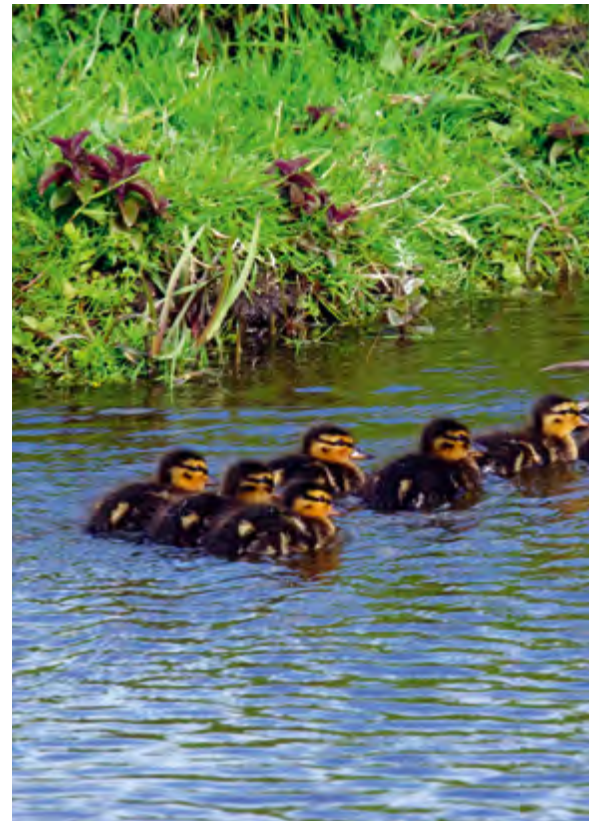
Na ongeveer vier weken broeden, komen alle eieren op dezelfde dag uit. De kuikens kunnen dan direct zwemmen en zoeken ook zelfstandig naar voedsel. De moedereend begeleidt en beschermt haar kuikens nog ongeveer acht weken, daarna kunnen ze vliegen.

👁 Je vindt de eendennesten vaak in de buurt van boerensloten. Onder struiken, maar ook wel in knotbomen, nestkorven of in tuinen. Het ziet eruit als een ondiep kuiltje, bedekt met mos, takjes en donsveertjes.

SEPTEMBER - FEBRUARI

Buiten het broedseizoen verzamelen de meeste wilde eenden zich op grotere wateroppervlakten. Overdag rusten ze dan op het water en 's avonds verspreiden ze zich om voedsel te zoeken. Dat doen ze op kleinere wateren en in het najaar ook op stoppervelden.

Tijdens strenge winters komen eenden uit koudere regio's in het noorden en oosten van Europa bij ons in Nederland overwinteren.

VROUWTJEESEEND MET KUIKENS

Wat kan jij doen voor de wilde eend?

Je helpt het meest door te zorgen voor een geschikte schuil- en broedplek.

Daarmee draag je bij aan het broedsucces van de wilde eend.

1. PLAATS EEN NESTKORF IN DE SLOOT

Een hele praktische maatregel is het plaatsen van nestkorven. Dit zijn manden op een verhoging waar de eenden hun eieren in kunnen leggen. De korven zijn moeilijker te bereiken voor roofdieren en zijn minder kwetsbaar bij maaiwerkzaamheden.

Een paar tips:

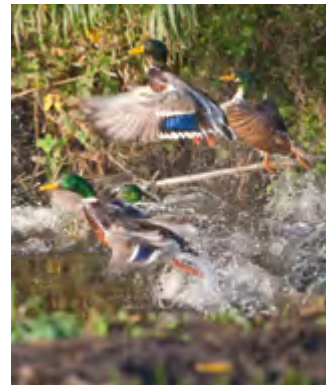
- Plaats de korf rond januari of begin februari. Haal hem eventueel in augustus weer naar binnen, zodat de korf langer meegaat.
- Zet de korf op twee kruislings geplaatste stokken, op ongeveer 80 cm boven het water. Druk de stokken stevig in de bodem.
- Vul de korf met een laagje riet of gras.

2. LIEVER EENDJES LOEREN DAN EENDJES VOEREN

De eendjes voeren. Zonder meer een leuke activiteit met de (klein)kinderen. Toch is bijvoeren eigenlijk niet zo'n goed idee. Eenden vinden brood erg lekker, maar het is niet goed voor ze, omdat er zout in zit.

Het natuurlijke dieet van eenden bestaat uit kleine waterdiertjes, kroos, waterplanten, etc. Dat eten ze het liefst uit water van maximaal 1 meter diep. Wil je toch bijvoeren? Biedt dan een granenmengsel aan.

STRIJD IN DE SLOOT

NESTKORF

Ik wil meer weten!

- De Jagersvereniging maakte een **brochure voor het plaatsen van nestkorven**. Deze kun je op [onze website](#) downloaden.

Buiten het erf

Een kleine bonus. Er zijn een aantal soorten die niet per definitie op of rond het erf voorkomen, maar wel erg gebaat zijn bij praktische maatregelen. We delen graag wat over de ijsvogel, de oeverzwaluw en de torenvalk.

**IJSVOGEL
OEVERZWALUW
TORENVALK**

Ijsvogel

WAAR EN WANNEER KOM JE ZE TEGEN?

De ijsvogel is een van de meest kleurrijke vogels in Nederland. Door zijn felblauwe rug en oranje buik kan je hem eigenlijk met geen enkele andere soort verwarren.

Behalve opvallende kleuren heeft deze vogel ook een kenmerkend geluid; een luidde, hoge piep. Waarschijnlijk hoor je de ijsvogel eerder dan dat je hem ziet.

Ijsvogels graven tunnels van ruim een halve meter diep om in te broeden. Hier zoeken ze mooie steile oeverwanden voor uit.

De volwassen vogels en hun kroost leven met name van kleine visjes. Die spotten ze vanaf een zitpost vlak boven het water (vaak een overhangende tak) en pakken ze dan met een snoekduik uit het water.

 De ijsvogel vliegt in een rechte lijn, vlak boven het water. Hij haalt zo wel 80 km/uur, dus veel meer dan een blauwe flits zie je dan niet.

Je zou door zijn naam verwachten dat de ijsvogel wel van strenge winters houdt. Integendeel! Als er ijs ligt, kunnen ze niet bij hun eten en krijgen ze het erg zwaar.

KUNSTMATIGE IJSVOGELWAND

IJSVOGEL OP ZITPOST

WAT KAN JIJ DOEN?

1. BOUW EEN IJSVOGELWAND

Bij het maken van een geschikte broedplek voor ijsvogels, nemen de aantallen toe. Er zijn meerdere manieren om een ijsvogelwand te maken: door het afsteken van een oever, het maken van een grondwal, het omtrekken van een boom of het plaatsen van een L-profiel keerwand met gaten erin.

2. PLANT BOMEN OF STRUIKEN

Ijsvogels maken graag gebruik van bomen of struiken langs de oever. Vanuit laaghangende takken loeren ze dan op visjes. Door bomen en/of struiken in de buurt van een ijsvogelwand te planten, help je ze aan een goede uitkijkpost.

3. STRENGE WINTER: HAK EEN WAK

Meestal hebben we zachte winters, maar bij een periode met strenge vorst vriest alles dicht. Als dat langer dan twee weken duurt, overleeft de ijsvogel dat vaak niet. Door in een strenge winter een klein wak te maken, help je ijsvogels om bij hun voedsel te komen. Kies hiervoor het liefst een rustige plek, waarbij op de oever bomen of struiken staan.

Ik wil meer weten!

- Landschap Noord-Holland maakte een prachtige **hand-leiding** met uitleg hoe je een goede ijsvogelwand kunt bouwen. Deze kun je ook via [onze website](#) downloaden.

Oeverzwaluw

WAAR EN WANNEER KOM JE ZE TEGEN?

De oeverzwaluw is wel familie van de boerenzwaluw, maar ziet er echt anders uit.

Hij is bruin aan de bovenkant, wit aan de onderkant, met daarop een bruine borstband. Zijn staart is ondiep gevorkt.

Net als ijsvogels graven ook oeverzwaluwen tunnels om in te broeden, alleen dan nog dieper: tot wel 120 centimeter. Door het verdwijnen van steile rivieroeveren vind je deze soort steeds vaker op bouwterreinen.

Oeverzwaluwen eten insecten die boven het water vliegen. En flink wat ook: een gemiddeld nest met jongen eet 7.000 insecten per dag!

 De oeverzwaluw is een echte kolonie-vogel en leeft bijna altijd in groepen.

WAT KAN JIJ DOEN?

1. LEG EEN OEVERZWALUWWAND AAN

Je kunt natuurlijke zandhopen gebruiken, maar ook een kunstmatige oeverzwaluwwand. In ieder geval gelden de volgende tips:

- De wand is loodrecht, onbegroeid en bij voorkeur op het noorden, noordoosten of oosten gericht.
- Zorg voor een vrije aanvliegroute naar de wand.
- Onderhoud de kunstwand jaarlijks.

OUDER MET JONGEN

KUNSTMATIGE WAND IN HOBREDE

Torenvalk

WAAR EN WANNEER KOM JE ZE TEGEN?

De torenvalk is een kleine roofvogel van zo'n 31-37 centimeter, waarvan zo'n 14 centimeter voor de staart is.

Het makkelijkst is de torenvalk te herkennen aan zijn typische manier van jagen; dit noem je 'bidden'. Hierbij lijkt hij stil in de lucht te hangen door met snel bewegende vleugels en gespreide staart tegen de wind in te vliegen. Terwijl ze dit doen, kijken ze naar beneden om te zoeken naar een prooi.

Torenvalken zijn voor wat hun broedplek betreft luie donders. Ze bouwen zelf geen nest, maar gebruiken tegenwoordig vooral speciale torenvalkkasten.

Ze eten met name muizen. Jonge torenvalken zijn nog niet zo handig met het vangen van muizen. 'Torrenvalk' is dan een meer passende naam: lopend proberen ze torren en kevers te pakken. In deze oefentijd helpen hun ouders een handje door ze bij te voeren.

 Je kunt de torenvalk het hele jaar zien jagen in open terrein met lage vegetatie, zoals wegbermen en graslanden.

WAT KAN JIJ DOEN?

1. NESTKAST PLAATSEN

Je kan de torenvalk helpen door een speciale nestkast te plaatsen op minimaal 4 meter boven de grond. Zorg dat de opening een vrije aanvliegroute heeft en open zicht op de omgeving.

P.S. Zit je in een weidevogelgebied? Dan kan je beter geen torenvalkkast plaatsen. Als er een gebrek aan muizen is, stapt deze roofvogel zonder moeite over op weidevogeljongen...

TORENVALK KAST

2. SNACKSTROOK VOOR DE TORENVALK

Smalle ruigtestroken, ruige bermen en kruidenrijke overhoekjes zorgen voor een goed voedselaanbod: hier zitten meer muizen dan in het reguliere grasland. Door het gras onder de afrastering niet mee te maaien, ontstaat vanzelf een 'snackstrook' voor de torenvalk. Dit geldt ook voor overhoekjes van percelen.

BIDDENDE TORENVALK

Zelf aan de slag?

Heb je een boerenerf, dan kan je altijd bijdragen aan een geschikt leefgebied voor de soorten uit deze gids.

Water, Land & Dijken stelde een biodiversiteitspakket op. Hierin zijn maatregelen benoemd die bijdragen aan het leefgebied van diverse soorten op en rond het boerenerf. De uitgevoerde maatregelen leveren punten op, welke op hun beurt weer staan voor een vergoeding voor je inzet.

We denken graag met je mee over de beste maatregelen op jouw erf en bespreken dan ook of deelname aan het biodiversiteitspakket mogelijk is.

MEER WETEN?

Op www.waterlandendijken.nl vind je alle actuele informatie over deelname aan het biodiversiteitspakket. Ook kun je op onze website meer vinden over deelname aan de regeling Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb).

Colofon

Uitgave van Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Water, Land & Dijken, november 2022.

E-mail	info@waterlandendijken.nl
Website	www.waterlandendijken.nl
Tekst	Yvette Ruesen (Buro36), Josanne Rutte (Water, Land & Dijken)
Eindredactie	Buro36, Yvette Ruesen
Foto's	Buiten-Beeld: M. de Bruin p21(rb); T. Dansen p19(ro); J. Dolfing p12, p13(rb); H. van Egdom p21(ro); J. van Eijk p7(1); J. Herder p14, p15(lo), p18(lo), p18(ro), p19(rb), p23(lo), p26; M. Geven p17(rb); P. van Hoof p13(lo), p20, p22, p23(rb); N. van Kappel p8, p25(ro); R. van der Leij p17(ro); P. van Marle p5(1); W. Meinderts p13(midden); D. Ochhiato p30; J. Schelvis p15(rb); M. Steenhaut p28(lo); Loeks Fotografie p3, p4, p9, p11(rb), p11(lo), p11(ro), p15(midden), p16(2), p24, p27(1), p28(r), p29(r), achterzijde; Nationale Beeldbank p5(2), p7(2), p10, 16(1), 17(lb), 25(rb); Servan Ott voorzijde, p6, p27(2), p29(l);
Illustraties	Elwin van der Kolk alle soorten; Shutterstock p6(2)
Vormgeving	Designimals , Laura Hondshorst

Een woord van dank aan onze collega's van [Vereniging Agrarisch Landschap Achterhoek](#). Deze erfsoortengids is geïnspireerd op hun doelsoortengids (mei 2022).

Copyright © 2022 Water, Land & Dijken

Gebruik en overname van de teksten uit deze publicatie is vrijelijk toegestaan, mits met bronvermelding.

Water,
Land &
Dijken

sterk in
plattelandsnatuur